

Հետազոտական աշխատանք

Կազմակերպության տվյալներ <ul style="list-style-type: none"> • Անվանում, հասցե • Տնօրեն • Էլ. հասցե • Հեռախոս 	<p style="text-align: center;">«Մասնակցային դպրոց» կրթական հիմնադրամ Վահրամ Սողոմոնյան masnakcayindproc@gmail.com</p>
Հետազոտության թեմա/վերնագիր <ul style="list-style-type: none"> • Հետազոտության թեմա 	<p>Հայկական հարցը առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Մեծ տերությունները ինչպիսի մոտեցումներ ցուցաբերեցին Հայկական հարցին և հայ պատվիրակների գործունեության դերը:</p>
Ուսուցչի տվյալներ <ul style="list-style-type: none"> • Ա.Ա.Հ. • Մասնագիտություն • Հեռախոս • Էլ. հասցե • Դասավանդվող առարկաներ • Դասարաններ 	<p style="text-align: center;">Անահիտ Հարությունյան ուսուցչուհի</p> <p>Հայոց պատմություն Համաշխարհային պատմություն Հայոց եկեղեցու պատմություն 5-րդ -10-րդ դասարաններ</p>
Ուսումնական հաստատության տվյալներ <ul style="list-style-type: none"> • Անվանումը, հասցե • Հեռախոս • Էլ. հասցե (տնօրինության) • Web կայքի հասցե 	<p>Կոտայքի մարզի Կոտայք գյուղի Ս. Վարդանյանի անվան միջնակարգ դպրոց (Կենտրոնական փողոց)</p> <p style="text-align: right;">Էլ. փոստ՝ kotaykvil@schools.am</p>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ -----
-----3

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ -----
-----5

2.ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻՆ-----6

3. ՀԱՅ ՊԱՏՎԻՐԱԿՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ-----12

4. ԹԵՄԱՆ ԵՎ ՊԱՍՏՈՒՄ Է ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՄԵՏԵՆՑԻԱՆԵՐԻ ԶԼԱՎՈՐՄԱՆԸ-16

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ -----
-----17

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՑԱՆԿ-----
-23

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկական հարցը, որպես Թուրքիայի տիրապետության տակ ընկած Արևմտյան Հայաստանում բարենորոգումների անցկացման հարց, մեծ տերությունների կողմից լուծում ակնկալող և մեր ժողովրդին հուզող կենտրոնական խնդիրն էր 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին : Հանդես գալով որպես հետևանք Արևմտյան Հայաստանում օսմանյան թուրքերի տիրապետությանը այն սկզբում մարմնավորում էր հայ ժողովրդի ազատագրական ձգտումներն ու պայքարը հանուն արևմտահայերի ֆիզիկական գոյության պահպանման, Արևմտյան Հայաստանի ինֆնավարության, իսկ 1918-ից ի վեր՝ արդեն հանուն անկախության: 1878 թվականին Սան Ստեֆանոյի ուսու-թուրքական պայմանագրի 16-րդ հոդվածով արևմտահայության ֆիզիկական գոյության պահպանման, անվտանգության ապահովման խնդիրները առաջին անգամ ձևակերպվեցին միջպետական պայմանագրում՝ վերածվելով միջազգային և դիվանագիտության հարցի, դառնալով՝ արևելյան հարցի բաղկացուցիչ մասը: Իսկ Եվրոպական վեց տերությունների և Թուրքիայի միջև նույն թվականի ստորագրված Բեռլինի պայմանագրում Հայկական հարցի վերաբերյալ 61-րդ հոդվածի ընդունումով Արևմտյան Հայաստանը, որպես Օսմանյան Թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող տարածք, ներառվեց Օսմանյան կայսրության տիրույթների բաժանման համար մեծ տերությունների միջև 18-րդ դարի երկրորդ կեսից ծավալված պայքարի ու միջպետական հակասությունների ոլորտը: Հակասություններ, որոնք ի վերջո հանգեցրեցին միջպետական հարցերը զեմֆի ուժով լուծելու՝ 1914-1918թթ. առաջին համաշխարհային պատերազմում:

1. Հայկական հարցը առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին:

Հայ ժողովրդի և հայկական տարածքների հակատագրի նկատմամբ տերությունների մոտեցումների ու ֆադաֆականության աստիճանական զարգացումն ուսումնասիրելու միջոցով կարելի է բացահայտել արտաֆին հարաբերություններում, միջազգային դիվանագիտական հիմնախնդիրների լուծման ժամանակ պետությունների ֆադաֆականության և վարֆազծի հիմնում ընկած կարևոր պատշտուններն ու գործոնները:

Հայկական հարցը, որպես օսմանյան Թուրքիայի տիրապետության ներքո հայ ժողովրդի դրության, նրա ազատագրական ձգտումների ու պայքարի, Հայաստանի ապագայի և հայ ժողովրդի հակատագրի նկատմամբ մեծ տերությունների կեցվածքի ու ֆաղափականության խնդիրների ամբողջություն, հանդիսանում է հայկական պատմագիտության ամենաընդգրկուն հիմնախնդիրներից մեկը: Թե Հայաստանում, թե սփյուռքում խնդիր վերաբերյալ գրված են մեծաթիվ աշխատություններ, սակայն ֆչերն են վերաբերվում Հայկական հարցի պատմության՝ 1914-1917 թվականներն ընդգրկող ժամանակահատվածին:

Հայկական հարցի նկատմամբ մեծ տերությունների՝ Ռուսաստանի, Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի, Ավստրո-Հունգարիայի և ԱՄՆ-ի դիրքորոշումների ու ֆաղափականության աստիճանական զարգացումը; Հայկական հարցի նկատմամբ տերությունների ֆաղափականության և հայության ազգային ֆաղափական նպատակների վերաբերյալ ներկայացվում են նոր մոտեցումներ: Արևմտյան Հայաստանի ապագայի ու եղեռնից հրաժարվելու փրկված արևմտահայության բեկորների հակատագրի նկատմամբ Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարության և այդ պետության ռազմաֆաղափական դաժնակիցների մոտեցումները, եվրոպական տերություններից հայ հասարակական- ֆաղափական շրջանակների սպասելիքները :Հիմնվոյրվում է այն դրույթը, որ 1915-1916 թվականներին եվրոպական տերությունների ֆաղափական և դիվանագիտական ոլորտներում ձևավորվել ու գործնական հիմքի վրա էին դրվել Հայկական հարցի լուծման երկու ծրագրեր: Հայաստանի հայաթափման, հայերի տեղահանման և բնաջնջման թուրք-գերմանական ծրագիրն էր, որի իրագործման հետևանքով բնաջնջվեց հայության ընդհանուր թվաքանակի 1\3-ը, կործանվեցին հայ ազգային մտավոր ու նյութական մեծաթիվ արժեքներ, առաջացավ սփյուռքը: Ցույց է տրվում, որ այս տարբերակով Հայկական հարցի լուծման ուղղակի շարունակությունն էլ հանդիսանալու էր հայ ժողովրդի արևելյան հատվածը և արևելյան Հայաստանը Կովկասում ստեղծվելիք Ֆեդերացիայի կազմում տարրալուծելու թուրք-գերմանական ծրագիրը:

2.Մեծ տերությունների մոտեցումները Հայկական հարցին :

Հայկական հարցի արդար լուծման գործում. հայ հասարակական-ֆաղափական շրջաններում մեծ հույսեր էին կապում Մեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի կառավարությունների ու ֆաղափական գործիչների հետ: Եվ դա պատահական չէր: Նախ՝ Գերմանիայի, Թուրքիայի և նրանց դաժնակիցները դեմ մղվող պատերազմում անգլո-ֆրանս-ուսու-իտալական խմբավորումը շահարկում էր թուրքահպատակ ժողովուրդների ազատագրության խնդիրը: Արևմտահայության շահերի տեսանկյունից օսմանյան «Ժառանգության» բաժանման վերաբերյալ ստորագրված անգլո-ֆրանս-ուսական համաձայնագրերը գերադասելը էին թուրքական բռնակալությունից: Խնդրին նպաստում էր այն հանգամանքը, որ 1917 թ. ապրիլից գերմանա-ավստրիական խմբավորման դեմ պատերազմի մեջ մտավ մինչ այդ չեզոք ԱՄՆ-ը, որը մեծ կշիռ ուներ ռազմաֆաղափական հարցերի լուծման գործում: Բացի այդ, դեռևս 1916 թ. աշունն աշխարհի ֆաղափական մթնոլորտը հագեցած էր մոտալուտ խաղաղության մասին տարածված լուրերով, որոնք բխում էին գերմանական և ամերիկյան կառավարություններում նախապատրաստվող համապատասխան հայտարարություններից: Ավելին՝ 1916 թ. նոյեմբերի 15-ին Փարիզում հրավիրվել էր Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Ռուսաստանի և Իտալիայի դաժնակից երկրների ներկայացուցիչների ֆաղափական խորհրդակցություն, որում որոշվել էր մոտալուտ խաղաղության հարցը հանգամանորեն ֆիննարկել դաժնակից պետությունների՝ Պետրոգրադում հրավիրվելիք կոնֆերանսում:

Քաղափական այս մթնոլորտում մեծ տերությունների կառավարող

երջաններում նրանց պետական շահերին համապատասխան որոշակիացվում էր վերաբերմունքը նաև Հայկական հարցի նկատմամբ: Նկատի էր առնվում ազատ ապրելու՝ հայ ժողովրդի դարավոր խղճը, շեշտվում էր եղևոն ապրած հայության ազգային անվտանգությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը, Հայաստանի և հայ ժողովրդի ապագան դիտարկվում էր թույլ ու հնձված ժողովուրդների ազատագրության, նրանց ազգային իրավունքների հանաչման և հարգման տեսանկյունից: Հայկական հարցը լայնորեն քննարկվում էր ոչ միայն Ռուսաստանի, այլև Ֆրանսիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Իտալիայի և ԱՄՆ-ի պետական մարմիններում, հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններում, դիվանագիտական ոլորտներում: Հայաստանի ինքնորոշման իրավունքի, թուրքական յարաբանից փրկված արևմտահայերի շահերի պաշտպանության հայտարարություններով հանդես եկան Արիստոյ Բրիանը, ժորժ Կլեմանսոն, Ռաբերտ Սեյիլ, Լյույ Զորջը, Լորդ Զորջ Քերզոնը, Վուդրո Վիլսոնը, Ջեյմս Ջերարդը, Վիտտորիո Օուլանդոն և այլոք: Ֆրանսիայի կառավարության ղեկավար և, միաժամանակ, արտաքին գործերի նախարար Բրիանը հայտարարեց. «Երբ հատուցման ժամը գա, Ֆրանսիան չի մոռանա հայ ազգի դժբախտություններն ու տանջանքները և, համաձայնության գալով իր դաշնակիցների հետ, կձեռնարկի բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ ապահովելու նրա կյանքը խաղաղության և առաջադիմության մեջ»: Իսկ ֆրանսիական քաղաքական և պետական գործիչ Կլեմանսոն, որը Ֆրանսիայի կառավարության ղեկավարի պաշտոնում հաջորդեց Ա. Բրիանին, ավելացնում էր, որ «դաշնակիցները մտադրել են հայ ժողովրդի ճակատագիրը վճել Մարդկության և Արդարության բարձր սկզբունքներին համապատասխան»: Մեծ Բրիտանիայի կառավարության ղեկավար Լյույ Զորջը, բնորոշելով պատերազմի նպատակները, շեշտում էր. «Արաբիայի, Հայաստանի, Սիջազեստի, Սիրիայի և Պաղեստինի վերաբերյալ մեր դատավճռում պարտավոր ենք հանուշեղ նրանց դրության տարբերությունը»: Նույն գործչի վկայությամբ՝ անգլիական պատվիրակությունը Հայկական հարցն օգտագործեց սուսկ Ռուսաստանի դեմ պայքարելու և Թուրքիայում իր դիրքերն ամրապնդելու համար: Եթե չլիներ այդ միջամտությունն, ապա Արեւսյան Հայաստանի մեծ մասը դեռ 1878 թ. Սան Ստեֆանոյի հաշտության պայմանագրով կանցներ Ռուսաստանին:

Իտալացիները ևս համոզմունք արտահայտեցին, որ հայ ժողովուրդը կունենա ապահով ապագա: Կառավարության ղեկավար Օուլանդոն հայտարարեց. «Հայտնեք հայ ժողովրդին, որ ես նրանց գործը համարում եմ իմ գործը»:

Հայտարարություններում մեծ տերությունների խոստումներն առատ

էին, բայց դա չէր նշանակում, թէ նրանք գործնականում շահագրգռված էին¹

Հայկական հարցի արդարացի լուծմամբ: Թուրքական տիրապետությունից

Հայաստանի և հայ ժողովրդի ազատագրման կարգախոսը շահավետ էր նրանց, քանի դեռ շարունակվում էր պատերազմը Գերմանիայի, Թուրքիայի և վերջիններիս դաշնակիցների դեմ: Հակառակորդներին պարտության մատնելուց հետո Անտանտի տերությունները և նրանց դաշնակից երկրները ձեռնամուխ էին լինելու զավթած տարածքներում իրենց դիրքերի ամրապնդմանը: Քաղաքական այս գործելակերպը բնորոշ էր նաև ԱՄՆ-ին:

Հայկական հարցում ԱՄՆ-ի կառավարության դիրքորոշումը հստակեցվեց 1917 թ. ապրիլին՝ օսմանյան կառավարության հետ դիվանագիտական հարաբերությունների խզումից հետո: ճիշտ է, ԱՄՆ-ը խզեց իր հարաբերությունները Թուրքիայի հետ, բայց նրան պատերազմ չհայտարարեց: Մի փոքր ավելի ուշ՝

1918 թ. հունվարի 8-ին հրապարակվեցին նախագահ Վուդրո Վիլսոնի «Տասնչորս կետերը»՝ ծրագրային ուղերձը խաղաղության, հետպատերազմյան աշխարհի քաղաքական կարգավորման վերաբերյալ: Այդ փաստաթղթի դրույթներից 12-րդը վերաբերում էր Օսմանյան կայսրությանը և ուրվագծում էր ԱՄՆ-ի դիրքորոշումը Հայկական հարցում:

Դրա համաձայն՝ «Ժամանակակից Օսմանյան կայսրության թուրքական մասերը պետք է ապահովված լինեն հուսալի ինքնիշխանությամբ, բայց և այն ազգերը, որոնք գտնվում են թուրքական գերիշխանության ներքո, պետք է ապահովվեն կյանքի հաստատուն երաշխիքներով և ինքնավար զարգացման հնարավորությամբ»: Այս դրույթի հիմքի վրա զարգացվեց ԱՄՆ-ի խաղաղության ծրագրի՝ Թուրքիայի ասիական տիրույթներին վերաբերող հատվածը. «Անհրաժեշտ է ազատել Օսմանյան կայսրության հպատակ ազգերին նեոման ու անիշխանության վիճակից: Դա ենթադրում է՝ ամենանվազը՝ ինքնավարություն Հայաստանին և քաղաքակիրթ ազգերի հովանավորության հաստատումը Պաղեստինի, Սիրիայի, Միջագետքի և Արաբիայի նկատմամբ», — ասված էր ծրագրում: Սակայն այդ ծրագիրը գործնական հիմքի վրա չդրվեց: Շուտով, ԱՄՆ-ի պետական շահերին համապատասխան, Վ.²

Վիլսոնի «Տասնչորս կետերը» ենթարկվեցին փոփոխության: Արդեն 1918 թ. հոկտեմբերի 14-ին դրանց մեկնաբանություններում Հայկական հարցն այլ ձևակերպում ստացավ. Կովկասը դիտվում էր որպես Թուրքիայի հիմնուհարցի մի մասը, զարգացվում էր սևծովյան նեղուցների ու «թուրքական, պարսկական, ռուսական

¹ 1. Լ.Հովհաննիսյան <<Հայկական հարցը մեծ տերությունները 1914-1917թթ>>

² 1. Լ.Հովհաննիսյան <<Հայկական հարցը մեծ տերությունները 1914-1917թթ>>

Հայաստանի միավորման» և Կոստանդնուպոլիս-Անտառլիա-Հայաստան-Անդրկովկաս ամերիկյան միասնական մանդատի գաղափարը: Այն իրագործելու ձգտումն ԱՄՆ-ի կառավարությանը մղում էր թուրքամետ դիրք գրավելու:

Նշված երկրներում, ինչպես նաև Դանիայում, Շվեյցարիայում, Բելգիայում և Կանադայում ֆաղափակն եռանդուն գործունեություն էին ծավալել հայանպաստ կազմակերպությունները, որոնց նպատակներից գլխավորն Անտանտի երկրների ջանքերի միավորումն էր ի նպաստ միացյալ Հայաստանի ստեղծման:

Հայկական հարցում մեծ տերությունների հայանպաստ հայտարարությունները հույս էին ներշնչում հայ հասարակական-ֆաղափակն շրջանակներում, որ թուրքական տիրապետությունից ազատագրված Արևմտյան Հայաստանի բռնակցումը Ռուսաստանին առաջին ֆալյն էր հայկական պետականության վերստեղծման հանապարհին, որ հաջորդը լինելու էր Ռուսաստանի և նրա դաշնակիցների ջանքերով հայերի ազգային իդձերի իրագործումը՝ ինքնավար Հայաստանի ստեղծումը Ռուսաստանի կամ մեծ տերությունների միացյալ հովանավորության ներքո: Չնայած Արևմտյան Հայաստանի ուսական զինագրավումից հետո Հայկական հարցում վնորոս ձայնը պատկանում էր Ռուսաստանին՝ ակնհայտ էր, որ նրա դաշնակիցները շահագրգռված էին Հայկական հարցի միջազգային կարգավորմամբ և խնդրի լուծումը կիսելու էին ուսական կառավարության հետ: Դա լավ հնարավորություն էր հայ գործիչների համար իրական հիմքերի վրա դնել տերությունների վերահսկողությամբ ինքնավար Հայաստանի ստեղծման ծրագիրը: Թիֆլիսի Հայոց Ազգային բյուրոյի՝ 1917 թ. մարտ ապրիլին կայացած նիստերի արձանագրությունները վկայում են, որ հայ հասարակական-ֆաղափակն շրջանակներում միջազգային հովանավորությունը Հայկական հարցի լուծման անհրաժեշտ նախապայման էին դիտում՝ նկատի ունենալով Ռուսաստանի ֆաղափակն անկայուն դրությունը, երկրում ժամանակավոր կառավարության իշխանության թույլ լինելը, Կովկասում և Ռուսաստանի այլ մասերում ցրված հայ գաղթականների՝ դեպի Երկիր վերադարձի հանապարհին ուսական իշխանությունների հարուցած արգելքները, ուսական բանակի ֆայալումը և Կովկասյան ռազմահակատից նրա հեռացումը, ինչը հայերին գրկում էր անվտանգության գլխավոր երաշխիքից: Հաշվի

առնելով Արևմտյան Հայաստանի խնդրի կարևորությունը՝ Հայոց Ազգային

բյուրոն 1917 թ. մարտի 26-ի նիստը նվիրեց Արևմտյան Հայաստանի համար կենտրոնական մարմնի ստեղծման, կազմակերպվելիք ֆաղափակն իշխանության ենթակայության և դեկավարման, հարևանների հետ հարաբերությունների հարցերի ֆննարկմանը: Նիստում առաջ ֆաշվեց համիլանության, կովկասյան թաթարների և թուրքերի կապի, Թուրքիային հայկական հողերի բռնակցման վտանգի հարցը: Ազգային բյուրոն ընդունեց Ալ. Խատիսյանի առաջարկած բանաձևը. «1. Արևմտյան Հայաստանի նոր վարչակարգի ստեղծման

գործը նպատակահարմար է կապել Պետրոգրադի և ոչ թե ՕՋաԿոմ-ի հետ, **2.** ընդհանուր նահանգապետ Ռոմանովսկի-Ռո-մանկոյի փոխարեն նշանակել հայերի վերաբերյալ հրահանգներ ստացող մի հատուկ մարդ, **3.** աշխատել, որպեսզի գործի մեջ չմտնեն վրացիներն ու թուրքերը, և **4.** Կերենսկու մոտ գործուղել Հ. Զավրիյանին» : Վերջինս Ազգային բյուրոյի մարտի **19-**ի նիստում այսպես էր ձևակերպել Ռուսաստան իր գործուղման նպատակն ու ազգային հեռանկարների հետ կապված չլուծված հարցերը. «Պետք է Պետրոգրադում աշխատեն, որպեսզի Հայկական հարցի մասին մի ակտ լինի, թեև չհայտարարվի, և եթե կարելի է, նախաչվի օտար պետությունների ներկայացուցիչների կողմից: Եթե հարցնեն, թե հայերը ինչ են ուզում, կարո՞ղ եմ ասել — անեֆսիա, թե՞ ոչ: Կարո՞ղ եմ պնդել, որ Կիլիկիան էլ մտնի անեֆսիայի մեջ»: Այս հարցերը միանգամից լուծել հնարավոր չէր: Պահանջվում էր երկար ժամանակ, տևական ու հետևողական աշխատանք, ինչպես նաև՝ Հայկական հարցում Ռուսաստանի կառավարության դիրքորոշման ու գործնական քայլերի համաձայնեցում դաշնակիցները հետ:

3. Հայ պատվիրակների գործունեության դերը

Եվրոպայում իր գործունեությունն էր շարունակում Հայկական ազգային պատվիրակությունը՝ Պողոս Նուբարի գլխավորությամբ: Պատվիրակությունը ջանում էր մեծ տերությունների աջակցությամբ նախապատրաստել Հայկական հարցի բնահարկումը, այն ներկայացնել պատերազմի ավարտից հետո հրավիրվելիք հաշտության վեհաժողովին: Ելնելով ֆաղափական իրադրությունից՝ պատվիրակությունն անիրատեսական էր համարում Արևմտյան Հայաստանի անկախության պահանջը և որպես Հայկական հարցի լավագույն լուծում պատկանում էր Անտանտի դաշնակցային գործերի կողմից Հայաստանի գրավման տարբերակը:

Սակայն փաստ էր այն, որ Արևմտյան Հայաստանն անցել էր Ռուսաստանին զենքի ու ժով, որ Հայկական հարցի լուծման մեջ վնաս էր լինելու ռուսական կառավարության տեսակետը: Այս պայմաններում հուսալ, թե հաշտության վեհաժողովում Հայաստանը դիվանագիտական պայքարի միջոցով կանցներ Ֆրանսիային, չէր բխում իրականությունից: 1917 թ. հունիսի 12-ին Փարիզի դեպարտամենտին ուղղված իր «Հուշաթերթ Հայկական հարցի և Հայաստանի ազատագրման վերաբերյալ» վերնագրով զեկույցում Պողոս Նուբարն առաջադրում էր թուրքական տիրապետությունից ազատագրված, Կովկասից մինչև Միջերկրական ծով ձգվող հայկական բոլոր հողերն ընդգրկող, մեկ կամ բազմաթիվ տերությունների հովանավորության ներքո գտնվող Ինֆնավար Միացյալ Հայաստանի ստեղծման տարբերակը: «Միացյալ» բառով Պողոս Նուբարը շեշտում էր, որ ապագա Հայաստանն ընդգրկելու էր հայկական վեց վիլայեթների տարածքը և Կիլիկիան, իսկ Ռուսաստանի ու Պարսկաստանի սահմաններում ընդգրկված հայկական հողերը չէին միավորվելու Հայաստանին: Պողոս Նուբարը չէր բարձրացնում Օսմանյան կայսրության մասնատման հարցը և ապագա Հայաստանը տեսնում էր որպես բաժնե Ռուսաստանի, Պարսկաստանի, Անատոլիայում ապագա թուրքական կայսրության և նոր ինֆնավար պետությունների միջև: Փաստաթղթում առաջ էր ֆաշվում նաև Հայաստանի մանդատի հարցը: Պողոս Նուբարը նախատեսում էր, որ անցման ժամանակահատվածում Հայաստանը հովանավորող տերությունները միասնաբար վերափոխեին հայ հասարակական կյանքն այնպես, որ դրա շնորհիվ Հայաստանն ի վիճակի դառնար

ինքնուրույն դեկավարվել:

Պողոս Նուբարի ծրագրում Հայկական հարցը դիտարկվում էր կովկասահայ ազգային հարցից առանձին: Ընդ որում, շեշտվում էր խնդրի միջազգային դիվանագիտական բնույթը: Դաշնակից երկրների դիվանագիտական ուղարկներում այս ծրագիրը ֆենարիկելու դեպքում անխուսափելի էր լինելու Անգլիայի ու Ֆրանսիայի լարված պայքարը Ռուսաստանի դեմ:

Հայ հասարակական-ֆաղափական շարժանակներում Հայկական հարցի լուծման տեսանկյունից կարևորում էին նաև ԱՄՆ-ի դերը: Թիֆլիսի Հայոց Ազգային Բյուրոն 1917 թ. ապրիլի 8-ին Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գևորգ 5-րդ Սուրենյանցին եղած գրառյան մեջ այս առիթով նշում էր, որ ամերիկյան ժողովուրդն ու կառավարությունը «խոշոր նյութական ու բարոյական օգնություն է ցույց տվել և տալիս թուրքահայ ժողովրդին», որ «ներկայումս էլ, միջամտելով համաեվրոպական պատերազմին, ԱՄՆ-ը կարող է իր առանձին դիրքի շնորհիվ խոշոր դեր խաղալ թուրքահայկական հարցի վերջնական վճիռը խնդրում»: Այդ նկատառումներից ելնելով՝ Հայոց Ազգային Բյուրոն որոշեց հատուկ առաքելությամբ Ամերիկա ուղարկել արևմտահայ հայտնի գործիչ և օսմանյան պառլամենտի նախկին անդամ Գարեգին Բասարմաջյանին (Արմեն Գարս): Նրա գլխավոր խնդիրն «ամերիկյան թե կառավարական և թե հասարակական շարժաններում Հայկական դատը պրոպագանդելն էր և կազմակերպելը»: Ծանուցելով կաթողիկոսին Բասարմաջյանի առաքելության մասին՝ Ալ. Խատիսյանը և Հ. Քոչարյանն Ազգային Բյուրոյի անունից 1917 թ. ապրիլի 8-ի նամակով խնդրում էին Վեհափառին Բասարմաջյանին տալ անձը հաստատող գրություն, «որի շնորհիվ նա հնարավորություն ³ունենա հաջողությամբ կատարել իր նպատակի համար անհրաժեշտ դիմումները»: Իսկ ապրիլի 9-ին Հայոց կաթողիկոսին գրած նամակում նույն հարցի վերաբերյալ իր տեսակետը ներկայացրեց ժողովրդական կուսակցության նախագահ Ս. Հարությունյանը: Հայտնելով Գ. Բասարմաջյանի՝ Պետրոգրադում գտնվելու և Ռուսաստանի արտգործնախարարության գիտությամբ ու աջակցությամբ այնտեղից Ամերիկա մեկնելու պլանների մասին՝ Ս. Հարությունյանը Գ. Բասարմաջյանին գնահատում էր որպես «մեծ համակրանք վայելող» «չառ ազնիվ, խելացի, ֆաղափագետ

և հմուտ անձնավորություն»: Նա այն կարծիքին էր, որ Ռուսաստանի, Մեծ

Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի ֆաղափական շարժանակների ներքաշումը հայկական «ցավոտ ազգային

³ 1. Լ.Հովհաննիսյան <<Հայկական հարցը մեծ տերությունները 1914-1917թթ>>

2. Զոն Կիրակոսյան <<Հայկական հարցը և մեծ տերությունների դիվանագիտական

խնդիրները» մեջ՝ վնասակար ճանաչողություն կունենա Հայաստանի ապագան որոշելու հարցում:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը, գնահատելով կատարվելիք աշխատանքի կարևորությունը, 1917 թ. ապրիլի 27-ին հատուկ գրությամբ լիազորեց Գ. Բաստրամաջյանին «անցնել Ամերիկա՝ այնտեղ ֆալաֆական այլ և այլ շրջաններին և պետական բարձր դիրք ունեցող անձերին մոտիկից ծանոթացնելու Հայկական դատի էություն հետ, վաստակելու նրանց համակրությունը, աջակցությունը, նախապատրաստելու հասարակական կարծիքը հոգուտ Հայ դատի և այս բոլորի մասին գեղուցելու Ն. Ս. Օժաթյանը»: Ամենայն հայոց կաթողիկոսը նույն օրը հանձնարարական ավեց նաև Պողոս Նուբարին: Պատվիրակության Ամերիկա ուղարկելը Վեհափառը բացատրում էր համաշխարհային պատերազմին ԱՄՆ-ի մասնակցությամբ, ինչպես նաև «Ռուսաստանի ներքին, խաղաղ մեծ հեղափոխությամբ», որը «նոր, և ինչպես ենթադրելի է, նպաստավոր հանգամանքներ է ստեղծում Հայկական դատի և հարցի լուծման համար»: Բացի այդ, մատնանշվում էր Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ Վուդրո Վիլսոնի հայտարարությունը՝ ճնշված և փոքր ազգերի ֆալաֆական իրավունքների պաշտպանության մասին: Զեկուցելով Վեհափառին Ռուսաստանի արտգործնախարար Մ. Տերեշչենկոյի, ուսու բարձրաստիճան անձանց հետ իր հանդիպումների և ուսական կառավարության դիրքորոշման մասին՝ Գ. Բաստրամաջյանը տեղեկացնում էր, որ ուսական կառավարող շրջանակներում հայ պատվիրակների՝ Միացյալ Նահանգներ մեկնելը «չառ նպատակահարմար գտան» և շեշտեցին, որ «Ամերիկայի կարծիքը և բռնելիք դիրքը մեր հարցի նկատմամբ մեծ կշիռ է ունենալու ապագայում»:

Արտգործնախարար Մ. Տերեշչենկոյի և այլ ուսու դիվանագետների կարծիքով, միայն ԱՄՆ-ն է, որ «պիտի կարողանա չեզոքացնել ֆրանսիական ծրագրերը Կիլիկիայի նկատմամբ», — հայտնում էր Գ. Բաստրամաջյանը Վեհափառին: Հայ գործիչը հայտնում էր նաև Հայկական հարցի նպատակահարմար ու հնարավոր լուծման վերաբերյալ ուսական կառավարության կարծիքը. «Բուն Հայաստանը (վեց վիլայեթները) և Կիլիկիան միասին կազմելու են մի ինքնավար ֆալաֆական միություն, որը կդրվի, բոլոր պետությունների համաձայնությամբ, ուսական պաշտպանության տակ»: Հայկական հարցն այս տարբերակով լուծելը բխում էր Ռուսաստանի պետական շահերից, որովհետև այն հնարավորություն պետք է տար այդ պետությանը տնտեսական անմիջական կապ հաստատել Միջերկրածովյան ավազանի և ավելի հեռավոր երկրների հետ, որով միայն «Կոստանդնուպոլսի և նեղուցների խնդիրը կկորցնեք իր հրամայողական ճանաչողությունը»: Իսկ տվյալ խնդրում ուսական պետության շահը համապատասխանում էր հայերի ազգային իդեերին:

Մեծ տերությունները հավատարիմ էին մնում շահադիտական նկատառումներով առաջնորդվելու ավանդական սկզբունքին: Եվ թեև շուտ էին

հայանպաստ խոստումներում, չէին շտապում իրագործել դրանք: Հայկական հարցի կարգավորումը ձգձգվում էր՝ բախվելով Սևրճավոր Արևելքում մեծ տերությունների ֆալսական խոսքի շահերին ու հրատապ խնդիրներին:

4. Թեման նպաստում է գրագիտություն կոմեդիաների ձևավորմանը

Թեմայի ուսուցումը դասարաններում նպաստում է գրագրություն կարողունակությունների ձևավորմանը և զարգացմանը: Առաջնությունները բանավոր կարող են հանչել, ըմբռնել, արտհայտել, ստեղծել և մեկնաբանել կարծիքներ, փաստեր, սվյալներ:

Թեման նպաստում է նաև մյուս յոթ կոմպետենցիաների ձևավորմանը, իրեն հասնելիք ուսումնական առարկաների և ուսումնական գործընթացի բոլոր աստիճաններում: Նպաստում է երեխաների տեսողական հիշողության ձևավորմանը, ինֆորմացիայի մտածողությանը, զարգացնում է տրամաբանությունը: Ձևավորվող գնահատման նպատակը ուսումնական գործընթացում ուսուցիչների և սովորողների գործունեության հարգումն ու շահումն է. հիմնվելով ուսումնասիրության ընթացիկ արդյունքների վրա: Գործունեության շահումը ենթադրում ուսուցիչների և սովորողների առջև դրված խնդիրների համատեղ լուծում՝ արդյունքները բարելավելու նպատակով: Ձևավորվող գնահատումը ուսուցչի կողմից գնահատման հինգ բաղադրիչների պահանջարկով և պարբերական օգտագործումն է ամենօրյա աշխատանքում:

Ձևավորվող գնահատման առանձնահատկությունը այն է, որ գնահատման հնարները կիրառվում են յուրաքանչյուր դասին: Յուրաքանչյուր դասին ուսուցչի համար կարևոր է խորհել,

- Որքանով են սովորողները հասկացել անցած թեման:
- Ինչպե՞ս կարող են ստուգել:
- Ո՞ր առաջադրանքն էր դժվար սովորողների համար:
- Եթե առաջադրանքը դժվարություն է առաջացնում, ապա ի՞նչ պետք է փոխել դասավանդման մեթոդներում:

- Վերջնադյունքները ևս պետք է հասկանալի լինեն սովորողներին՝ նրանց դարձնելով գնահատման չափանիշների մշակման մասնակից:

Եզրակացություն

Միջազգային դիվանագիտության մեջ Հայկական հարցի պատմության 1914-1917 թվականներն ընդգրկող ժամանակահատվածի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ.

1. Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբից մինչև Ռուսաստանում 1917 թ. Հոկտեմբերյան հեղափոխությունն ընդգրկող տարիներն առանձին փուլ են կազմում Հայկական հարցի պատմության մեջ: Այդ ժամանակահատվածում Արևմտյան Հայաստանի ապագայի, արևմտահայերի հակատագրի նկատմամբ մեծ տերությունների մոտեցումների ու ֆաղափականության աստիճանական զարգացումը հանգեցրեց նրան, որ հայկական վեց վիլայեթներում բարենորոգումներ իրագործելու ֆաղափականությունից տերություններն անցան հայկական տարածքների գրավման ու մասնատման ֆաղափականությանը:
2. Հայկական հարցում մեծ տերությունների՝ ԱՄՆ-ի, Ավստրո-Հունգարիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի ֆաղափականության մեջ առաջնայինն իրենց նեղ ֆաղափական շահերն էին: Տերություններից յուրաքանչյուրը շահագործված էր Հայկական հարցի լուծմամբ այնքանով, որքանով դա նպաստելու էր իր ռազմաֆաղափական և տնտեսական ծրագրերի իրագործմանը Սերժավոր Արևելում:
3. Թե՛ր Արևմտյան Հայաստանում բարենորոգումների իրագործման, թե՛ հայկական տարածքների մասնատման խնդիրները ֆննարկելիս տերություններից յուրաքանչյուրը հաշվի էր առնում և՛ իր ռազմաֆաղափական դաժնակիցների, և՛ մրցակից պետությունների հետաքրքրությունները: 1914-1917 թվականներին Հայկական հարցում անմիջական շահեր ունեին Եռյակ համաձայնության երկրներից Ռուսաստանը և Ֆրանսիան, իսկ Եռյակ, այնուհետև՝ Քառյակ միության մեջ այդ տեսանկյունից առաջատարը Գերմանիան էր:
4. Արևմտյան Հայաստանի բարենորոգումների խնդրում Ռուսաստանի և Գերմանիայի միջև հակամարտության, այդ հարցում Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի գրաված երկրիմի դիրքի,

քուրճ-գերմանական հակահայկական գործակցաթյան, Ավստրո-Հունգարիայի և Իտալիայի քուրճամետ դիրքորոշման պատճառով մեծ տերություններին չհաջողվեց վերահսկել

1914 թ. հունվարի 26 (փետրվարի 8-ի ռուս-քուրճական համաձայնագրով

նախատեսված բարենորոգումների իրագործումը, որոնք, չնայած իրենց

սահմանավակումներին, ընդգրկուն ու խոստումնալից էին:

5. Օգտվելով տերությունների թողտվությունից, օգտագործելով համաշխարհային ֆաղափական ճգնաժամի առիթը քարճական կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց Արեւմտյան Հայաստանի բարենորոգումների վերաբերյալ ռուս-քուրճական համաձայնագիրը: Միայն Ռուսաստանի հետ պայմանագրի կնքված լինելու փաստը քուրճական կառավարության համար հեշտացրեց նրա պարտավորություններից հրաժարվելը: Իսկ 1914 թ. նոյեմբերից համաշխարհային պատերազմին, որպէս գերմանա-ավստրիական խմբավորման դաշնակից պետություն, Թուրքիայի մասնակցության պատճառով համաձայնագիրը կորցրեց ուժը:

1914 թ. ռուս-քուրճական համաձայնագիրը, Սան Ստեֆանոյի պայմանագրից սկսած, Հայկական հարցի վերաբերյալ նախորդ որոշումների և համաձայնագրերի նման, մնաց թղթի վրա: Միջազգային իրավունքի ուժը հերթական անգամ անգոր գտնվեց: Արեւմտահայությունը գրկվեց բարենորոգումների այն ծրագրից, որի իրագործումը կնպաստեր հայերի բնաջնջման կանխմանը, Արեւմտյան Հայաստանում կարգուկանոնի, օրինակահետքերի հաստատմանը:

6. Հայկական վեց վիլայեթներում բարենորոգումների իրագործումը և դրանց միջոցով Արեւմտյան Հայաստանի ինքնավարության ապահովումը, քուրճական տիրապետությունից հայկական տարածքների ազատագրումը հայ ժողովրդի ֆաղափական նպատակներն էին 1914-1917 թվականներին: Եթէ առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրէին իրատեսական էր քուրճական կայսրության հայկական վիլայեթներում մեծ տերությունների վերահսկողութեամբ բարենորոգումների անցկացման պահանջը, ապա պատերազմի ընթացքում հեռանկարային դարձավ մեծ տերությունների հովանավորութեամբ Արեւմտյան Հայաստանի և Կիլիկիայի ինքնավարութեան ծրագիր:

7. Դեռևս առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրէին երկտրորճական կուսակցությունն ու կառավարությունը մշակել էին Արեւմտյան

Հայաստանի հայաթափման և արևմտահայության բնաջնջման ծրագիրը:

Դրա նախապատրաստմանն ու իրագործմանը նպաստեց կայգերական

Գերմանիայի կառավարությունը, որը շահագրգռված էր Օսմանյան կայսրության տարածքային ամբողջականության պահպանմամբ: Առաջնորդվելով համագերմանության շահով՝ գերմանական կառավարությունը երիտթուրքերին հուշեց Հայաստանից հայ բնակչությանը տեղահանելու գաղափարը, որը 1915-1916 թթ. դարձավ Հայկական հարցը թուրքական տարբերակով լուծելու՝ արևմտահայությանը բնաջնջելու հիմնական մեթոդը:

8. Ճիշտ է, եվրոպական տերությունները և ԱՄՆ-ը դատապարտեցին

արևմտահայերի ցեղասպանությունը որպես մարդկության դեմ գործված

հանցագործություն և դրա ողջ պատասխանատվությունը դրեցին երիտթուրքական կառավարության վրա, բայց որևէ վնաս չկատարեցին թուրքական իշխանություններին ծրագրած ու դաժանորեն գործադրվող ցեղասպան ֆաղափանությունն արգելելու կամ, գոնե, սահմանափակելու: Արևմտահայերի ցեղասպանության հարցում կայգերական Գերմանիայի չմիջամտելու, դաշնակից Թուրքիայի հակամարդկային գործելակերպն արդարացնելու և հովանավորելու

կեցվածքը, Իտալիայի և Ավստրո-Հունգարիայի անտարբերությունը, Մեծ

Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի կողմից հայերին ցուցաբերվող օգնությունը դիվանագիտական բողոքներով սահմանափակելու

դիրքորոշումը ոչ միայն չնպաստեցին հայերի սպանդի կանխմանը, այլև

բորբոքեցին երիտթուրքական իշխանությունների հակահայկական կրքերն

ու կրոնական մոլեռանդությունը: Հայերի ցեղասպանությունը մնաց չկանխված: Հետևաբար՝ պահպանվեց դրա կրկնության վտանգը:

9. Մինչդեռ Թուրքիայում իշխող համաթրքության գաղափարախոսության, կրոնական մոլեռանդության, երկրում ռազմական իրադրության և

իրար հաջորդող պարտությունների պայմաններում հայերի ցեղասպանության կանխման հարցում ծանրակշիռ դեր կարող էին ունենալ մեծ տերությունների լուրջ ու գործնական ֆայլերը: Նախ, թերևս, անհրաժեշտ էր գիտակցել, որ ցեղասպանության ռիսկը համամարդկային վտանգավորություն ունի. այն հանցագործություն է ողջ մարդկության դեմ, անկախ նրանից՝ հանցավոր պետությունը ռազմաֆաղափան դաշնակից է, թե՛ հակառակորդ: Այս տեսանկյունից հայոց ցեղասպանության դատապարտումն

ազդեցիկ կարող էր լինել, եթե կատարվեր ոչ թե միայն Անտանտի տերությունների, այլև պատերազմում նրանց միացած երկրների, չեզոք պետությունների և, ինչու չէ, Թուրքիայի դաշնակիցների կողմից: Մինչդեռ, ինչպես դեպքերի ընթացքը ցույց տվեց, ցեղասպանության փաստի սոսկ հանաչումն ու դիվանագիտական փաստաթղթերում ուրի դատապարտումն անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար ֆայլեր հայերի բնաջնջումը կանխելու կամ դադարեցնելու համար: Պատահական չէ, որ Անտանտի Երկրների համատեղ հայտարարությունն իր անհրաժեշտությամբ և դրական կողմերով հանդերձ ունեցավ ավելի շուտ թուրքական իշխանություններին ուղղված նախագգուշացման ազդեցություն: Գործնական առումով այն ոչ թե նպաստեց ուրազործության կանխմանը, այլ, ցավոք, ավելի գրգռեց թուրքերի հակահայկական և հակամարդկային կրքերը:

10. 1915-1916 թթ. Հայկական հարցի շուրջ Սնո Քրիտսուևիայի,

Ցրանսիայի և Ռուսաստանի միջև բանակցությունները, նրանց ներկայացուցիչների հետ հայ գործիչների հանդիպումները ցույց տվեցին, որ

Արևմտյան Հայաստանի և Կիլիկիայի ինֆնավարության ծրագրերը խաղափար էին դաշնակիցների համար՝ շուրջափակում միմյանց իրական նպատակներն ասիական Թուրքիայում:

11. ձիւտ է, ասիական Թուրքիայի մասնատման, Արևմտյան Հայաստանում և Կիլիկիայում Ռուսաստանի ու

Ցրանսիայի ազդեցության ուղորտները սահմանագատելու վերաբերյալ ստորագրված անգլո-ֆրանս-ուսական գաղտնի համաձայնագրերը ֆննադատելի էին որպես նվաճողական, անարդարացի ֆաղափականության արդյունք, այնուամենայնիվ, Արևմտյան Հայաստանի ուսական անեֆուան, գրավված տարածքների հանաչումը ուսական ազդեցության ուղորտ և Զինվորական ընդհանուր նահանգապետության միջոցով դրանց կառավարման կազմակերպումը հայ

ժողովրդի համար նախընտրելի էին թուրքական հայաջինջ ֆաղափականությունից: Ավելին՝ այդ կերպ գրեթե լուծվում էր հայկական հողերի միասնության ցավոտ խնդիրը:

12. Հայկական հարցում Ռուսաստանի ցարական կառավարության

վարած ֆաղափականությունն անրապնդվեց և գարգացվեց Փետրվարյան

հեղափոխությամբ ստեղծված ժամանակավոր կառավարության կողմից:

1917 թ. ապրիլի 25-ին նրա հիմնած Ընդհանուր կոմիսարիատը պայմաններ

էր ստեղծում Արևմտյան Հայաստանում կյանքի վերակենդանացման, դեպի

իրենց հայրենի օջախներն արևմտահայ գաղթականների վերադարձի, կովկասահայերի վերաբնակության

համար, տալիս անձի և ունեցվածքի անձեռնմխելիության կայուն երաշխիքներ: Հայ հասարակական-ֆաղափական շրջանների հետևողականության և երկրում ֆաղափական իրավիճակի կայունության դեպքում այն կարող էր հիմք դառնալ Արևմտյան Հայաստանի ինֆրավարության համար: Ռուսաստանի պետական շահը Հայկական հարցում համապատասխանում էր հայերի ազգային նպատակներին: Սակայն ընդհանուր կոմիսարիատը երկար կյանք չունեցավ 1917 թ. Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակի և դրա արդյունքում Ռուսաստանի արտաքին ֆաղափականության կտրուկ շրջադարձի հետևանքով: Հարցն այն է, որ խորհրդային Ռուսաստանը դուրս եկավ Անտանտի խմբավորումից և համաշխարհային պատերազմից: Դրանով իսկ նա թուլացրեց իր նախկին դաշնակիցներին՝ ընդդեմ գերմանական խմբավորման: Ավելին՝ խորհրդային Ռուսաստանի նորաստեղծ կառավարությունը՝ ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդն, իր արտաքին ֆաղափականության հիմքում դրեց «հաշտությունն առանց բռնազավթումների և փոխհատուցումների» սկզբունքը: Նա նաև հրաժարվեց ցարական ու ժամանակավոր կառավարությունների կնիքած բոլոր պայմանագրերից, այդ թվում՝ ասիական Թուրքիայի բաժանման վերաբերյալ 1916 թ. անգլո-ֆրանս-ռուսական համաձայնագրերից: Դրա հետևանքով «վտանգվեց Ռուսաստանի օգնությամբ Արևմտյան Հայաստանը Թուրքիայի տիրապետության տակից դուրս բերելու հայերի ակնկալությունը»:

13.

Գրականության ցանկը

1. Ջ. Կիրակոսյան “Հայկական հարցը և մեծ տերությունների դիվանագիտական փայլերը”
2. Լ. Հովհաննիսյան “Հայկական հարցը և մեծ տերությունները 1914-1917թթ”